

PERSPECTIVA

LEGNICKIE STUDIA TEOLOGICZNO-HISTORYCZNE

Rok XI 2012 nr 2 (21)

BEATA A. ORŁOWSKA

EDUKACJA RELIGIJNA JAKO PODSTAWA DIALOGU MIĘDZY KULTURAMI SPOJRZENIE PEDAGOGA

Wychowanie jest szeroko rozumianym procesem, który nie tylko trwa w czasie. Jest też bardzo szerokim działaniem, które obejmuje swym zakresem wszystkie sfery życia człowieka: biologiczną, psychologiczną, społeczną, kulturową i oczywiście duchową¹. Wbrew pozorom religia i etniczność przenikają się w wielu wspólnych obszarach. Zdaniem Haliny Rusek są to obszary historyczne, socjologiczne i polityczne. „Obie te sfery opierają się na wartościach sakralnych, choć dla każdej z nich zakres sacrum bywa inny”². Dlatego też niezbędne jest prowadzenie dialogu, który umożliwi znalezienie wspólnej płaszczyzny porozumienia. Dialog jest podstawą komunikacji między osobami. Często wspominamy, że nie możemy dogadać się z dziećmi, mężem, sąsiadem czy też współpracownikami. Dwie osoby mówiące tym samym językiem, operujące tymi samymi pojęciami często popadają w konflikty, nie mogąc porozumieć się między sobą. A co dopiero mówić o dialogu między kulturami, jakże często różnymi i prezentującymi inne podejście do zagadnień człowieka, rodziny, wychowania itd. Na bazie tak wielkich różnic i wielości występującej powszechnie w zglobalizowanym świecie pojawia się odniesienie do współczesnej edukacji i jej dalszego kierunku działań. Jednym z wielu paradygmatów wymienianych we współczesnej edukacji, które wskazują na dalszy kierunek

---

¹ W. STARNOWSKI. *Bycie osobą. Podstawy moralności i wychowania*. Warszawa 2011 s. 159.

² H. RUSEK. *Religia i etniczność – przypadek pogranicza polsko-czeskiego*. W: *Socjologia życia religijnego w Polsce*. Red. Sł.H. Zaręba. Warszawa 2009 s. 355.

jej rozwoju, jest stworzenie warunków, które ułatwiłyby nabywanie przez uczniów kompetencji do komunikacji międzykulturowej. Rozumiana jest ona jako swego rodzaju umiejętność porozumiewania się ludzi z różnych kultur. Podkreśla się też, że jest to zdolność do współistnienia i współdziałania „w warunkach pluralizmu etnicznego, wyznaniowego, kulturowego; postawa otwartości na inność, odmienność, motywacja do wzbogacania siebie przez poznawanie innych, «świadomość międzykulturowa» itd.”³.

1. WSPÓŁCZESNA WIELOKULTUROWOŚĆ

Florian Znaniecki podkreślał, „że w naukach o kulturze przestrzeń segmentowana jest przez wartości kulturowe doświadczane przez podmioty ludzkie. Dlatego mamy do czynienia z niezliczonymi «przestrzeniami» tam, gdzie geograf widzi tylko jedno terytorium. Znaniecki dostrzegł w pojęciu *przestrzeń kulturowa* zjawisko wielokulturowości, konstelację łączących się lub wykluczających przestrzeni, gdyż podmioty ludzkie nigdy nie doświadczają przestrzeni obiektywnej, powszechnej, lecz konstytuują indywidualne terytoria mentalne, które pozwalają lokować w niej to, co je spotyka: doświadczenie siebie i innych, zdarzenia historyczne, religijne, społeczne, językowe, estetyczne, obyczajowe itd.”⁴.

Na przestrzeni czasu „przyjęto jako niezwykły fakt istnienie Innego: innej osoby, innego języka, innej kultury; przy tym rozwijano różne koncepcje wielokulturowości, w których przekonanie o możliwościach dialogu z Innym ewaluowało od entuzjazmu poprzez sceptycyzm aż do negacji”⁵.

Obecnie patrząc przez pryzmat krajów wieloetnicznych, podkreśla się współistnienie w obrębie jednej społeczności wielu kultur. Jest to przedstawiane „jako współwystępowanie na tej samej przestrzeni [...] dwóch lub więcej grup społecznych o odmiennych kulturowych cechach dystynktywnych: wyglądzie zewnętrznym, języku, zachowaniu, wyznaniu, pochodzeniu, układzie wartości itd., które przyczyniają się do wzajemnego postrzegania odmienności z różnymi jego skutkami”⁶. Z innej perspektywy mówi się, że jest to „konkretny projekt polityki społecznej, zakładający celowe budowanie społeczeństwa na zasadach równości i poszanowania mniejszości etnicznych oraz grup kulturowych, społeczeństwa nie

³ I. MORAWSKA. *Dialog kultur jako wyzwanie edukacyjne*. W: *Dialog kultur w edukacji*. Red. B. Myrdzik, M. Karwatowska. Lublin 2009 s. 93.

⁴ F. ZNANIECKI. *Socjologiczne podstawy ekologii ludzkiej*. „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1938 nr 1. Za: B. MYRDZIK. *Dialog z Innym w przestrzeni kultury w wybranych koncepcjach*. W: *Dialog kultur w edukacji*. s. 11-12.

⁵ MYRDZIK. *Dialog z Innym*. s. 12.

⁶ M. GOLKA. *Wielokulturowość miasta*. W: *Pisanie miasta – czytanie miasta*. Red. A. Seidler-Janiszewska. Poznań s. 176-177. Za: MYRDZIK. *Dialog z Innym*. s. 12-13.

tylu homogenicznego, co raczej mozaikowego. W węższym rozumieniu wielokulturowość pojmowana jest jako skupienie się na badaniach (w zakresie filozofii, antropologii, kulturoznawstwa, historii, literaturoznawstwa, etnologii) współzycia różnych grup kulturowych wewnątrz społeczeństwa”⁷.

Pojawienie się wielokulturowości nasiliło pojawienie się różnych „procesów społeczno-kulturowych naszych czasów, nasiliła świadomość problemów tożsamości, zarówno jednostkowej, jak i zbiorowej w konfrontacji z tym, co własne i tym, co inne. Różnicowanie tożsamości zbiorowych najczęściej przebiega według dwóch osi: pierwsza oś identyfikująca – patrząc na innych ludzi, dostrzegam, iż jestem odmienny; druga oś identyfikująca – patrząc na innych, dostrzegam podobieństwa lub identyczność”⁸.

W taki oto sposób narodziła się idea interkulturowości. Jej zwolennicy zwracają uwagę przede wszystkim na procesy wymiany między różnymi kulturami. Starają się też wypracowywać różne modele zachowań ludzkich w różnych sytuacjach stykania się kultur. „Modele te wywodzą się z teorii zakładających, że kultury nie są zamknięte i wewnętrznie homogeniczne, lecz stanowią otwarte systemy reguł, które kształtują się zmiennie i są ukierunkowane na wymianę i dialog”⁹.

Globalizacja i ruchy migracyjne spowodowały, że interkulturowość zaczęła stawiać różne pytania. Współcześnie pytania te są istotne „nie tylko dla tych, którzy na emigracji starają się uporać z topograficznymi próbami konceptualizacji własnej biografii, ale przede wszystkim dla żyjących w świecie kształtowanym przez procesy globalizacji”¹⁰. Sytuacja ta spowodowała, że kolejnym krokiem stała się transkulturowość. W jej głównych koncepcjach podkreśla się „próbę rezygnacji z przeciwstawiania kultury własnej i obcej, wypowiadają się za splataniem, wspólnością i przemieszaniem. Transkulturowość w badaniach naukowych skupia się głównie na problemach związanych z globalizacją przestrzeni (np. nowe spojrzenie na przestrzeń miasta, zagadnienie metropolii), podejmuje kwestie izolacji i konfliktu, zastępując je pytaniami o warunki wzajemnego zrozumienia i współdziałania. Charakteryzuje się interdyscyplinarnością obszarów obserwacji, wielokierunkowym oglądem kultury o zasięgu międzynarodowym lub lokalnym, przekraczaniem granic czy enklaw”¹¹.

⁷ MYRDZIK. *Dialog z Innym*. s. 13.

⁸ B. MISZTAŁ. *Tożsamość jako pojęcie i zjawisko społeczne*. W: *Tożsamość bez granic. Współczesne wyzwania*. Red. E. Budakowska Warszawa 2005. Za: MYRDZIK. *Dialog z Innym*. s. 15-16.

⁹ MYRDZIK. *Dialog z Innym*. s. 16-17.

¹⁰ *Tamże*. s. 17.

¹¹ *Tamże*.

2. DIALOG MIĘDZY KULTURAMI I RELIGIAMI

Samo pojęcie dialogu kultur jest zagadnieniem wieloaspektowym. Badania nad tym zagadnieniem prowadzone są przez różne dyscypliny, m.in.: filozofię, socjologię, psychologię, pedagogikę czy kulturoznawstwo¹². Ich wyniki prezentowane są na różne sposoby i są podstawą edukacji międzykulturowej¹³. Jednak do komunikacji między kulturami niezbędny jest dialog. Według słownika „dialog (gr. *dia* – jeden z drugim; *logos* – słowo) to szereg działań i rozmów mających doprowadzić do porozumienia między dwiema stronami jakiegoś konfliktu lub sporu”¹⁴.

By dialog był przeprowadzony poprawnie i doprowadził do porozumienia, interakcja dialogowa musi mieć odpowiedni przebieg:

- 1) „zakłada wymianę idei, sądów, wartości;
- 2) motywowany jest chęcią poznania i zrozumienia (w tym przypadku innej kultury),
- 3) zmierzać powinien do akceptacji odmienności (choć oczywiście nie bezwarunkowej),
- 4) w rezultacie dać efekt w postaci wzbogacenia kultur i podmiotów tych kultur”¹⁵.

Pojawia się więc kolejne pytanie: czy muszą być konflikty i spory, aby musiał wystąpić dialog? Patrząc współcześnie na społeczeństwa europejskie, obserwuje się, że charakteryzują się one „wzrostem wielokulturowości i wieloreligijności. Religia i postawy wobec niej to jeden z wyznaczników różnicujących wielokulturowe społeczeństwa oraz relacje zachodzące między przedstawicielami różnych religii i wyznań”¹⁶.

Na bazie różnych sprzeczności, postaw, opinii i poglądów „w świetle różnic kulturowych, etnicznych i religijnych szczególnie ważne stało się uznanie tożsamości społeczności mniejszościowych – zarówno tych tradycyjnych, będących wynikiem uwarunkowań kulturowo-historycznych, jak i nowych, imigracyjnych – dla których przynależność religijna jest często ważnym elementem spójności tożsa-

¹² MORAWSKA. *Dialog kultur jako wyzwanie*. s. 94.

¹³ Zob. J. NIKITOROWICZ. *Edukacja regionalna i międzykulturowa*. Warszawa 2009; TENŻE. *Edukacja międzykulturowa kreowanie tożsamości dziecka*. Gdańsk 2007; TENŻE. *Grupy etniczne w wielokulturowym świecie*. Sopot 2010; M. GOLKA. *Imiona wielokulturowości*. Warszawa 2010 i in.

¹⁴ M. BAŃKO. *Inny słownik języka polskiego*. Warszawa 2000 s. 267. Za: U. KOPEĆ. *Nienawiść zaprzeczeniem dialogu. O językowym obrazie nienawiści i dialogu w wypowiedziach licealistów klas trzecich*. W: *Dialog kultur w edukacji*. s. 93.

¹⁵ J. NOCOŃ. *Dialog z tradycją w pewnym typie zadań dydaktycznych*. W: *Dialog kultur w edukacji*. s. 288.

¹⁶ A. RÓŻAŃSKA. *Edukacja religijna a edukacja międzykulturowa w szkole publicznej w społeczeństwie wielokulturowym*. W: *Rola religii w edukacji międzykulturowej*. Red. W. Korzeniowska, A. Murzyn, H. Lukasoვა-Kantorkova. Kraków 2008 s. 195.

mości, a religijność – kluczem do zrozumienia sposobu życia przedstawicieli tych społeczności”¹⁷.

3. EDUKACJA RELIGIJNA W EUROPIE

Analizując różne kultury, obserwuje się w nich „określony stosunek do Absolutu, Boga, sacrum, określony kierunek szukania sensu życia, potrzeby transcendencji stanowią jej centralne wyznaczniki. Ta rzeczywistość religijna, wspólna dla różnych religii, niezależnie od wieloznaczności ich pojęć, może być podstawą wzajemnego zrozumienia, kształtowania postawy akceptacji inności kulturowej i dialogu międzykulturowego, czyli podstawą osiągnięcia celów zakładanych przez edukację międzykulturową”¹⁸.

Patrząc z tej perspektywy, współczesna szkoła w swojej działalności wychowawczej musi brać pod uwagę również wymiar religijny człowieka, jak też jej wpływ na jego rozwój w tej dziedzinie. W różnych krajach europejskich edukacja religijna przebiegająca na terenie szkoły nie jest pojęciem jednoznacznym. Może być ona różnie rozumiana. Szkolny system edukacji może też realizować jej założenia w różny sposób, zależny od koncepcji państwa i wizji całego systemu nauczania jako:

- „edukacja religijna separacyjna (model konfesyjno-katechumenalny);
- edukacja religijna dialogiczna (model konfesyjny, otwarty na dialog pedagogiczny, ekumeniczny i światopoglądowy);
- edukacja religijna formalnie integracyjna (model ponadkonfesyjny, religioznawczy);
- edukacja religijna integracyjna (model międzykonfesyjny, ekumeniczny)”¹⁹.

Oczywiście nie chodzi tu o edukację religijną jako katechezę lecz, jak podkreśla Aniela Różańska, „chodzi o szkołę jako całość, wspólnotę edukacyjną i wychowującą. Szkoła publiczna nie może przedkładać jeden wariant wychowania nad drugi (chrześcijański nad laicki bądź odwrotnie). Musi też unikać «gettoizacji» i dyskryminacji uczniów wywodzących się z mniejszościowych grup kulturowych i religijnych oraz zapewnić warunki współżycia różnych kultur. Z drugiej strony obowiązkiem szkoły i nauczycieli jest pomaganie rodzicom w «wychowaniu do wartości»”²⁰.

W związku z tym, zdaniem A. Różańskiej, „szkoła powinna być miejscem edukacji krytyczno-kreatywnej, pomyślanej i realizowanej całościowo, sprzyjają-

¹⁷ *Tamże.*

¹⁸ *Tamże.* s. 196.

¹⁹ *Tamże.*

²⁰ *Tamże.* s. 197.

cej niczym nie skępowanemu rozwojowi człowieka, oraz przestrzenią społeczną wspierającą edukację międzykulturową²¹.

By mówić o roli religii w procesie dialogu między kulturami, warto jest podkreślić, że trzeba wpajać uczniom szeroko pojęte kształcenie w ramach kultury religijnej. Jednak kultura religijna pojmowana jest jako umożliwienie „wszystkim uczniom, nawet tym z rodzin bezwyznaniowych, nabywania wiedzy o «fakcie religijnym», który jest podstawowym wymiarem doświadczenia ludzkiego. Nabywanie takiej wiedzy powinno się rozpoczynać od poznania dziedzictwa doświadczenia religijnego i języka symboli świata uczniów i tradycji, w których uczestniczą, przez poznawanie innych religii w innych manifestacjach kulturowych, wreszcie poprzez porównywanie różnych rzeczywistości religijnych oraz fenomenologiczne poszukiwanie wspólnych wartości i sensu²².

W aspekcie kształtowania kultury religijnej pojawia się pojęcie pluralizmu. Z pedagogicznego czy moralnego punktu widzenia „obejmuje [ono] też pewnego rodzaju postawę otwartości, życzliwości w stosunku do wszelkiej różnorodności i inności. Wyznacza zatem potrzebę edukacji międzykulturowej i osiągnięcia jej celów: kształtowania postaw akceptacji inności kulturowej i umiejętności prowadzenia dialogu międzykulturowego, wzajemnej wymiany i współpracy²³.

W tak pojmowanym kształtowaniu kultury religijnej trzeba przeanalizować założenia metodyczno-dydaktyczne związane z edukacją religijną międzykulturową. Odnosić się one muszą oczywiście do poszczególnych okresów rozwojowych dziecka i muszą być powiązane z poziomami nauczania szkolnego. Biorąc pod uwagę te warunki, rozróżnia się następujące etapy edukacji religijnej:

1. „Wstępna edukacja religijna dziecka.
2. Edukacja religijna na poziomie szkoły podstawowej.
3. Edukacja religijna na poziomie gimnazjalnym.
4. Edukacja religijna na poziomie szkoły średniej²⁴.

Obszar wstępnej edukacji religijnej dziecka obejmuje przebieg wychowania religijnego w rodzinie. Podstawę stanowi religijność rodziców i ich postawa prezentowana wobec religii. To na tym etapie następuje wyprowadzenie dziecka do świata tradycji czy obyczajów religijnych. W działaniach dydaktycznych przekłada się to na refleksję nad samym sobą czy też swoiste doświadczanie uczuć religijnych. Na poziomie szkoły podstawowej powinna już następować tzw. alfabetyzacja symboliczno-religijna. Na tym etapie pojawiają się pewne możliwości wyrażania się za pomocą różnych doświadczeń religijnych, np.: święta, tradycje czy uczestnictwo w praktykach religijnych. Ma tu też miejsce proces rozumienia symboli

²¹ Tamże.

²² Tamże.

²³ Tamże.

²⁴ Tamże. s. 200-201.

religijnych czy innych elementów należących do kultu religijnego. W tym czasie następuje też poznawanie różnych tekstów religijnych czy dzieł sztuki, które zostały zainspirowane religią. Na etapie edukacji religijnej na poziomie gimnazjalnym następuje proces dekodyfikacji symboli religijnych. Chodzi tu przede wszystkim o umiejętność odczytywania znaków i wartości przekazywanych przez tradycje religijne. Na tym etapie pojawia się też refleksja nad istotą ekumenizmu i dialogu międzyreligijnego. Natomiast na poziomie szkoły średniej następuje kontynuowanie wcześniejszych treści. Dodatkowo wskazuje się tutaj na przeprowadzenie analizy porównawczej i historyczno-krytycznej w kontekście przekazów religijnych. Stanowi to podstawę do budowania jednostkowej tożsamości religijnej²⁵.

Odnosząc to do założeń edukacji międzykulturowej, powinna ona znacznie szerzej niż obecnie brać pod uwagę stronę religijną. „Natomiast odniesienie się do filozoficzno-pedagogicznej definicji religii, ustawiającej treść religii w kontekście potrzeby transcendencji i poszukiwania sensu przez podmiot oraz w kontekście dialogu i dyskusji, oznaczałoby dla edukacji religijnej zmianę od edukacji jednowyznaniowej, zamkniętej, do edukacji religijnej otwartej wobec innych religii, czyli do międzykulturowej edukacji religijnej”²⁶.

We współczesnym świecie wychowanie do dialogu między kulturami nie jest sprawą prostą. Jeżeli zbudujemy program, w którym istotne miejsce zajmie wychowanie religijne, to podniesie to w znacznym stopniu wartość programu wychowania międzykulturowego. „Wzajemne poznanie się uczestników dotyczy spraw uznawanych przez nich za ważne, przez co jest trudną próbą zrozumienia innych w najistotniejszych sferach ich egzystencji”²⁷.

Przykładowe podejście do edukacji religijnej w różnych krajach Unii Europejskiej prezentowane jest w tabeli poniżej.

Tabela nr 1: Edukacja religijna w krajach UE²⁸.

Państwo	Polityka wobec edukacji religijnej	Forma zajęć	Zajęcia alternatywne	Odpowiedzialność za programy nauczania	Uwagi
Austria	Edukacja religijna konfesyjna: społeczności religijne zarejestrowane przez państwo	Obowiązkowe	Nie ma	Współpraca: państwo i społeczności religijne	Edukacja religijna głównie konfesyjna
Belgia	Edukacja religijna konfesyjna: społeczności religijne zarejestrowane przez państwo; decyzje na poziomie lokalnym	Obowiązkowe/ alternatywne religia/etyka	Tak	Społeczności religijne	52% szkoły katolickie

²⁵ RÓŻAŃSKA. *Edukacja religijna*. s. 200-201.

²⁶ *Tamże*. s. 201.

²⁷ *Tamże*.

²⁸ Na podstawie: RÓŻAŃSKA. *Edukacja religijna*. s. 202-205.

Cypr	Edukacja religijna konfesyjna: grecko-ortodoksyjna	Obowiązkowe	Nie ma	Według Grecji	77% greko-ortodoksów, 18% muzułmanów
Czechy	Edukacja religijna konfesyjna; wszystkie zarejestrowane kościoły	Nieobowiązkowe	Nie ma	Społeczności religijne	–
Dania	Edukacja religijna niekonfesyjna; szkoły podstawowe – edukacja religijna głównie luterkańska	Obowiązkowe w liceach, nie ma możliwości wyboru	Nie ma	Ministerstwo Edukacji i władze lokalne wspomagane związkami religijnymi	Nie ma edukacji religijnej w VII i VIII klasie z uwagi na obowiązkowe przygotowanie do konfirmacji
Estonia	Edukacja religijna niekonfesyjna	Nieobowiązkowe	Nie ma	–	Religia na żądanie rodziców, głównie luterkańska, kilka szkół z edukacją religijną
Finlandia	Edukacja religijna konfesyjna; luterkańska i ortodoksyjna	Obowiązkowe	Etyka humanistyczna	Współpraca: kościół i państwo	Edukacja religijna luterkańska z 97% frekwencją
Francja	Edukacja religijna niekonfesyjna, czasem jako przedmiot szkolny	Nie ma	Nie ma	Nie ma	W Alzacji i Lotaryngii edukacja religijna konfesyjna
Grecja	Edukacja religijna konfesyjna; Kościół ortodoksyjny/społeczność muzułmańska	Obowiązkowe	Częściowo	Kościół ortodoksyjny/społeczność muzułmańska	Ogólnie edukacja religijna grecko-ortodoksyjna
Hiszpania	Edukacja religijna konfesyjna: rzymskokatolicka	Alternatywne	Częściowo	Kościół	Dominuje edukacja rzymskokatolicka
Holandia	Edukacja religijna niekonfesyjna w szkołach publicznych, konfesyjna w szkołach tworzonych przez rodziców	Obowiązkowa	Nie ma	Same szkoły	2/3 szkół jest prowadzonych przez rodziców; w większości konfesyjne
Irlandia	Edukacja religijna konfesyjna; rzymskokatolicka	Obowiązkowe	Nie ma	Państwo i Kościół	–
Litwa	Edukacja religijna konfesyjna	Obowiązkowe/alternatywne	Etyka	Społeczności religijne	75% katolików
Luksemburg	Edukacja religijna konfesyjna	Obowiązkowe/alternatywne	Tak	–	Edukacja religijna tylko katolicka
Łotwa	Edukacja religijna konfesyjna: rzymskokatolicka, luterkańska, ortodoksyjna	Obowiązkowe/alternatywne od 1.09.2004 r.	Etyka	Społeczności religijne	Edukacja religijna podzielona według Kościołów
Malta	Edukacja religijna konfesyjna: rzymskokatolicka	Nieobowiązkowe	–	–	Wszystkie szkoły są katolickie
Niemcy	Edukacja religijna konfesyjna: ewangelicka, katolicka, judaistyczna, muzułmańska i inne	Obowiązkowe (wyjątki w zależności od landów)	Etyka, wartości i normy, filozofia	Współpraca państwo i Kościół	Wyjątki: Brema, Brandenburgia, Berlin
Polska	Edukacja religijna konfesyjna: głównie rzymskokatolicka	Obowiązkowe	Etyka	Kościół	Dominuje edukacja rzymskokatolicka
Portugalia	Edukacja religijna konfesyjna	Obowiązkowe/alternatywne	Tak	–	Edukacja religijna od 1996 r.

Słowacja	Edukacja religijna konfesyjna: katolicka, protestancka	Obowiązkowe/alternatywne	Etyka	Kościół	–
Słowenia	Edukacja religijna niekonfesyjna: „religia i etyka”	Obowiązkowe/alternatywne	Wiele możliwych przedmiotów	Państwo	Edukacja religijna konfesyjna w szkołach prywatnych
Szwecja	Edukacja religijna niekonfesyjna	Obowiązkowe	Nie ma	Współpraca państwo i Kościół	99% uczestnictwa
Węgry	Edukacja religijna konfesyjna	Alternatywne	W zamiarze	Kościół	Religia obowiązkowa w szkołach kościelnych
Wielka Brytania	Edukacja religijna niekonfesyjna („tradycja chrześcijańska i religie światowe” – podejście wieloreligijne)	Obowiązkowe (rodzic ma prawo wycofać dziecko)	Nie ma	Lokalne władze oświatowe (LEA)	W Szkocji edukacja religijna konfesyjna w 30% szkół enominacyjnych
Włochy	Edukacja religijna konfesyjna: rzymskokatolicka	Alternatywne	Nie ma	Kościół	Konieczne jest zapisanie się na edukację religijną

Nie sposób zgodzić się do końca z opinią Andrzeja Kasperka, który podkreśla, że „monolityczność struktury wyznaniowej Polaków *prima facie* nie jest czynnikiem korzystnym dla prowadzenia dialogu międzyreligijnego oraz dialogu międzykulturowego”²⁹. Oczywiście, często podkreśla się, że tylko poprzez kontakt z odmiennością jesteśmy w stanie ją zrozumieć. Jednak dobra znajomość własnej religii może dać solidne podstawy i przygotować na spotkanie z innością. Nawet jeśli mamy do czynienia z monolitycznością wyznaniową, nie oznacza to, że nie możemy zetknąć się z odmiennością kulturową. W dobie globalizacji i współczesnych migracji ludności jest wręcz niemożliwe, aby się z tą wielością nie spotkać. Warto podkreślić, że nie są to stwierdzenia bez pokrycia. W 2006 r. CBOS przedstawił raport dotyczący Polaków wobec różnych religii i zasad moralnych katolicyzmu. Wiele wypowiedzi jest szczególnie interesujących w kontekście omawianej przeze mnie problematyki, szczególnie w zakresie gotowości Polaków do podjęcia i prowadzenia dialogu międzykulturowego (międzyreligijnego). „Trudno jednak jednoznacznie stwierdzić, czy świadczą one o rosnącej tolerancji dla odmienności, połączonej z otwieraniem się katolików na inne religie, czy stanowią świadectwo daleko posuniętego relatywizmu religijnego”³⁰.

²⁹ A. KASPEREK. *Katolicyzm a opinie Polaków o innych konfesjach – szkic socjologiczny*. W: *Rola religii w edukacji*. s. 36.

³⁰ *Tamże*. s. 38.

4. EDUKACJA MIĘDZYKULTUROWA A WYCHOWANIE RELIGIJNE

Iwona Morawska podkreśla, że „edukacja międzykulturowa rozumiana jest jako systemowe działanie oświatowe, ukierunkowane na przygotowanie człowieka do funkcjonowania w warunkach zderzenia lub przenikania się kultur, kształtowanie rozumienia odmienności, jakie mogą występować w lokalnym wymiarze kultury (jako jej subkultury) oraz tych, które dotyczą kultury społeczności odległych przestrzennie, mentalnie, wyznaniowo”³¹.

Biorąc pod uwagę istotę edukacji międzykulturowej, jej jednym z głównych zadań jest oswojenie odmienności. Odmienność ta może występować w różnej postaci, np. uznawanych wartości, podtrzymywanych obyczajów, różnego typu interakcji czy też wierzeń religijnych. „Zawsze jednak chodzi o to, by z odmiennością oswoić osoby, które niosą ze sobą pewien bagaż doświadczeń kulturowych, bagaż złożony także ze stereotypów, których nośnikami jakże często bywają poszczególne tradycje religijne”³².

Jak podkreśla Bogusław Śliwerski, uczenie się międzykulturowe „ma miejsce wówczas, gdy staramy się zrozumieć człowieka wywodzącego się z innej kultury, jego system wartości i sposób myślenia”³³. Takie podejście powoduje, że mamy do czynienia z jednej strony z potrzebą sympatii, z drugiej strony z potrzebą uczestnictwa w życiu społeczeństwa obywatelskiego, a zarazem mamy do czynienia z potrzebą religijną. Uwzględnienie takiego podejścia do religii, jako jednego z trzech głównych potrzeb, daje szansę na wystąpienie autentycznego i niewymuszonego dialogu między ludźmi³⁴. Udział w edukacji osobowo-obywatelskiej ma przygotować jej uczestników na „gotowość do wolnych od uprzedzeń spotkań między osobami różnych kultur i religii”³⁵. Podejście to powinno objąć swoim zasięgiem jak największą grupę ludzi nie tylko w Europie, ale na całym świecie.

Pojawia się więc pytanie, w jaki sposób religia czy też edukacja religijna może stanowić podstawę dialogu między kulturami? A przecież właśnie „doświadczanie przez osobę egzystencjalnej niewystarczalności, poczucia kruchości własnego istnienia oraz świadomość własnej transcendencji, ujawniające się w człowieku pragnienie czegoś poza nim samym, stanowią podstawę dialogu między kulturą i religią – dialogu, który powinien być pielęgnowany i rozwijany przez edukację

³¹ MORAWSKA. *Dialog kultur jako wyzwanie*. s. 95.

³² KASPEREK. *Katolicyzm a opinie Polaków*. s. 43.

³³ A. MURZYN. *Edukacja osobowo-obywatelska łącznikiem między religią a kulturą i podstawa dialogu między kulturami*, W: *Rola religii w edukacji*. s. 133.

³⁴ *Tamże*. s. 134.

³⁵ *Tamże*. s. 140.

osobowo-obywatelską. Od jakości tego dialogu zależy przyszłość Europy i tym samym – przyszłość całego świata”³⁶.

Oczywiście nie jest to rzecz łatwa do zrealizowania w wychowaniu religijnym, które dotyka jakże osobistych sfer człowieka i „stanowi jeden z elementów nie tylko przekazu ogólnoludzkich wartości, ale i umacniania wartości wielokulturowych nierozłącznie związanych z tym wychowaniem”³⁷. W obliczu takiego podejścia edukacja międzykulturowa jest „niezbędna jako pewnego rodzaju modyfikacja sposobu postrzegania dziedzictwa kulturowego, inaczej mówiąc – sposobu uwrażliwienia na odmienną rozumianą teraz jako szansa rozwoju jednostki. Oparta na znajomości innych, warunkuje sprawną komunikację i dialogowe interakcje, a kładąc szczególny nacisk na niepowtarzalność każdej osoby, podkreśla jej prawo do wyboru własnego stylu życia. Wypada jeszcze przypomnieć, że edukacja ta obejmuje m.in.: budzenie potrzeb nawyku prowadzenia dialogu, kształtowanie rozumienia odmienności kulturowych – od subkultur we własnej społeczności aż po kultury odległych społeczeństw, przygotowanie do interakcji z przedstawicielami innych kultur. Opowiadając się za wzajemnym wzbogacaniem różnych kultur, wnika w ich istotę, poszukuje wzajemnych odniesień i relacji, a przy okazji ukazuje własną tożsamość. Ta postawa rodzi tolerancję i zrozumienie innych kultur”³⁸.

Jak już wspomniano, wychowanie religijne stanowi istotną część edukacji wielokulturowej. Pamiętać należy, że religia „jest jedną z najgłębszych i najdonioślejszych spraw ludzkich, wywierających przemożny wpływ nie tylko na postępowanie człowieka, ale także na jego działanie, m.in. na ludzką pracę, na jej poszanowanie i przewidywanie jej skutków”³⁹.

Jak więc widziane jest wychowanie religijne z punktu widzenia pedagoga? Jest to nic innego jak kształtowanie u młodych ludzi postaw religijno-moralnych, otwartości na innych i jednocześnie akceptacji tej inności. „Wychowanie religijne, a co za tym idzie – życie religijne człowieka, jest stałym procesem doskonalenia siebie jako osoby. Ze względu na to, że proces ten nie może być przypadkowy i niesprecyzowany, musi być kierowany rozumowo, ponieważ tylko wtedy działanie staje się w pełni ludzkie”⁴⁰. Warto podkreślić, że „kształtowanie postaw, nawyków i wartości moralnych lub religijnych, poszanowanie odmiennych wartości i sposobów życia, akceptacja inności oraz zasady tolerancji to istotne założenia edukacji międzykulturowej – tak bardzo łączącej się z wychowaniem religijnym”⁴¹.

³⁶ *Tamże*. s. 141.

³⁷ W. KORZENIOWSKA. *Wychowanie religijne jako kształtowanie postaw na rzecz wielokulturowości. W: Rola religii w edukacji*. s. 169.

³⁸ *Tamże*. s. 171.

³⁹ *Tamże*.

⁴⁰ *Tamże*. s. 172.

⁴¹ *Tamże*. s. 172.

Nawiązując do założeń edukacji międzykulturowej, nie można pominąć faktu, że „ten w jakimś sensie główny prąd współczesnej edukacji rozpowszechnia odkrywanie wartości we współistnieniu różnych kultur, wartości «mikroświata» w kontekście świata «makro», gdzie różne kultury mogą istnieć obok siebie i wzajemnie korzystać z tego współistnienia. Należy mieć na uwadze, że nasze społeczeństwo było, jest i będzie wielokulturowe, zatem do zadań edukacji należy przygotowanie młodego pokolenia do życia, w którym współistnieją różne kultury.”⁴².

Biorąc pod uwagę takie podejście, wychowanie religijne powinno integrować. Jak podkreśla Wiesława Korzeniowska, „powinno dotyczyć zarówno wewnętrznego «ja», jak i zewnętrznych aspiracji; powinno obejmować rozwój całej osoby – jej zdolności intelektualnych, emocjonalnych oraz fizycznych. Poza tym prawdziwe wychowanie religijne powinno wprowadzać człowieka w całokształt dorobku ludzkiej kultury będącej przecież podstawowym odzwierciedleniem osoby ludzkiej jako jednostki czy wspólnoty”⁴³.

Komunikowanie się i dialog następuje na gruncie dialogu między kulturami, ale nie da się tego oderwać od dialogu międzyreligijnego. Ten drugi wygląda jednak nieco inaczej niż dialog międzykulturowy. „Zachodzi on wewnątrz sfery religijnej i pozwala na spotkanie (nie jedynie współistnienie) między odmiennymi religiami. Ekumenizm z kolei to ruch w obrębie religii, ale chodzi tutaj o jedną religię – chrześcijaństwo. Bardzo ważne, zdaniem Martena, jest to, że celem dialogu międzyreligijnego nie jest osiągnięcie czegoś w rodzaju unii wszystkich religii ani zdefiniowanie jakiegoś „minimum religijnego”, które byłoby wszystkim wspólne. Chodzi o to, aby różnice między religiami zostały rozpoznane i uznane, a wierzący należący do tych religii szanowali się wzajemnie w świetle tych różnic”⁴⁴.

Oczywiście, trzeba sprostać pewnym warunkom, które muszą być spełnione, aby dialog międzyreligijny zaistniał. „Pierwszy z nich, o którym już była mowa, to rozumienie religii w jej wewnętrznym wymiarze, a nie na podstawie jej «ubocznych produktów». Ponadto należy pamiętać o tym – pisze autor [Martens] – że nietolerancja «żywi się» przede wszystkim ignorancją, dlatego trzeba dążyć do coraz lepszego poznawania innych religii. Zgłębianie innych religii sprzyja lepszemu rozumieniu własnej religii – dodaje autor. Trzeci warunek dotyczy uwzględniania kontekstu historycznego [...]. Trzeba także pamiętać o tym, że aby dialog międzyreligijny mógł się rozwinąć, nie wolno ignorować dwuznaczności tkwiących w tradycjach religijnych (włącznie z własną religią). Piątym warunkiem dialogu międzyreligijnego jest zdaniem Martena stosowanie się do zasady, zgodnie z którą

⁴² Tamże. s. 172-173.

⁴³ Tamże. s. 174.

⁴⁴ Z tłumaczenia artykułu D. MARTEN. *Uczenie się dialogu międzyreligijnego w szkołach katolickich w społeczeństwie laickim*. W: *Rola religii w edukacji*. s. 220.

należy rozróżnić osobę od jej wiary. Chodzi o to, aby kochać osoby niezależnie od ich wierzeń⁴⁵.

W dialogu międzyreligijnym wyróżnia się m.in.:

- „– dialog życia – dążenie do pokojowego współbycia z osobami wyznającymi inną wiarę;
- dialog w działaniu – dążenie do wspólnego rozwiązywania istotnych problemów społecznych w imię szeroko pojmowanej solidarności międzyludzkiej;
- dialog wokół dogmatów wiary – dążenie do dyskusji wokół istoty różnych wierzeń;
- dialog duchowy – dążenie do konstruktywnej wymiany własnych doświadczeń duchowych⁴⁶.

Patrząc z tej perspektywy, podstawowe trudności, które mogą pojawić się w dialogu międzykulturowym, to „różnica między koncepcjami i motywacjami dialogu międzyreligijnego⁴⁷”.

Zakończenie

Podsumowując, warto powołać się na słowa Wiesławy Korzeniowskiej, która podkreśla, że „można stwierdzić, że wychowanie religijne, ucząc dialogu i negocjacji między kulturami, ucząc szacunku do tych kultur jako wytworu konkretnych społeczności, uczy jednocześnie szacunku dla tożsamości każdej z nich. Dzięki temu natomiast można przekroczyć granice własnej kultury, otworzyć się na inną, ponieważ stanowi to podstawę naszego wewnętrznego bogactwa⁴⁸”.

Marshall podkreślał, że współcześnie dialog między kulturami i religiami jest najważniejszym wyzwaniem, przed jakim stanęli ludzie. „Dialog ten ma przekroczyć granice narodu, plemienia, rasy i tradycji. Skoro jesteśmy już obywatelami świata, musimy dążyć do «globalnego pokoju», który jest możliwy dzięki «dialogowi między cywilizacjami». Dialog cywilizacyjny polega na tym, że ludzie wszelkich wyznań i religii komunikują się ze sobą wzajemnie oraz z tymi, którzy podzielają świeckie poglądy odnośnie do etycznych i moralnych źródeł ludzkiej godności⁴⁹”.

Jednak mimo świadomości i rozumienia potrzeby czy wręcz konieczności podejmowania dialogu międzykulturowego, „problem dialogu między przynależnością a odmiennością kulturową w epoce radykalnych inności, a także postępującej unifikacji świata tylko w sferze koncepcji teoretycznych wydaje się łatwy do rozstrzygnięcia, a w doświadczeniu jednostek i wspólnot najczęściej nie bywa ani

⁴⁵ *Tamże*. s. 221.

⁴⁶ *Tamże*.

⁴⁷ *Tamże*. s. 222.

⁴⁸ KORZENIOWSKA. *Wychowanie religijne*. s. 175.

⁴⁹ Z tłumaczenia artykułu L. MARSHALL. *Religia i konflikt w Azji*. W: *Rola religii w edukacji*. s. 213.

prosty, ani jednoznaczny; rodzi nieufność, lęk przed unifikacją kulturową, powoduje często ucieczkę «w regionalizm»⁵⁰.

Dlatego tak niezbędne jest podjęcie wszelkich działań, które ułatwią dialog między kulturami i religiami. Ale aby tak się stało, niezbędne jest odpowiednie przygotowanie nauczycieli i katechetów, gdyż bez odpowiedniej kadry nie przygotowujemy uczniów do otwartości i dialogu z innymi, zarówno na płaszczyźnie kulturowej, jak i na płaszczyźnie religijnej. To właśnie edukacja religijna może stanowić podstawę do rozpoczęcia dialogu między różnymi kulturami, ponieważ daje podstawy otwartości, zrozumienia, szacunku.

RELIGIOUS EDUCATION
AS THE BASIS OF THE CROSS-CULTURAL DIALOGUE
FROM AN EDUCATOR'S PERSPECTIVE

S u m m a r y

This paper deals with issues related to the essence of religious education in cross-cultural dialogue. The author performed, among other things, an analysis of religious education in various member countries of the European Union. The paper presents a detailed comparison of a political approach to religious education and form of these classes in a particular member country of the European Union. It has also been presented whether alternative classes take place (if such occur), including one's responsibility for curricula. Finally, the author considers the role of religious education in the context of features presented also by cross-cultural education.

Słowa kluczowe: wielokulturowość, dialog międzykulturowy, edukacja religijna.

Key words: multiculturalism, cross-cultural dialogue, religious education.

---

⁵⁰ MYRDZIK. *Dialog z Innym*. s. 13.